

भारतातील प्रमुख नदी प्रणाली

भारतातील नदी प्रणाली चे खालील प्रकारात विभाजन करता येते.

हिमालयीन नदी प्रणाली/Himalayan River systems

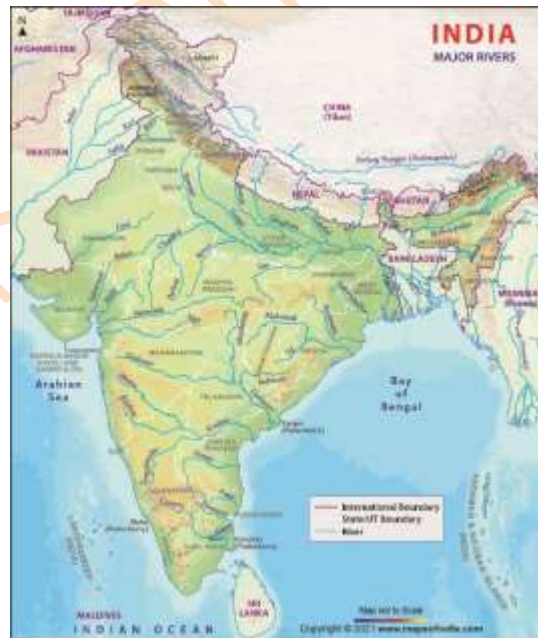
1. सिंधू नदी प्रणाली
2. ब्रह्मपुत्रा नदी व्यवस्था
3. गंगा नदी प्रणाली

द्वीपकल्प नदी प्रणाली/Peninsular River Systems

1. गोदावरी नदी प्रणाली
2. कृष्णा नदी प्रणाली
3. कावेरी नदी प्रणाली
4. महानदी नदी प्रणाली

पश्चिम प्रवाही द्वीपकल्प नदी प्रणाली/West Flowing Peninsular River Systems

1. नर्मदा नदी प्रणाली
2. तापी नदी व्यवस्था

Source: mapsofindia

भारतातील प्रमुख नद्या व त्यांच्या उपनद्या/ Rivers and their tributaries in India

खाली दिलेल्या सारणी मध्ये भारतातील प्रमुख नद्या व त्यांच्या विविध उपनद्या यांविषयी माहिती देण्यात आलेली आहे.

The table below provides information about the major rivers in India and their various tributaries

नदी	उपनद्या
सिंधू	झेलम, चिनाब, रबी/रवी, बियास सतलज
झेलम	किशनगंगा
रवी	बुधील, नाय किंवा धोना, सेऊल, उझ
गंगा	रामगंगा, गोमती, घाघघर, गंडक, कोसी, महानंदा, यमुना, पुत्र, दामोदर
यमुना	चंबळ, सिंध, बेतवा, केन, टन, शारदा
चंबळ	बनास, काळी सिंध, शिप्रा, पार्वती, मेज
ब्रह्मपुत्र/ दिहांग/त्सांगपो	दिबांग, लोहित, धनसिरी, सुबनसिरी, मानस, टिस्ता
महानदी	सिवनाथ, हसदेव, जोंक, मांड, इब, ऑग, तेलु
दामोदर	बाराकर, कोनार
नर्मदा	कोलार, दुधी, हिरण, भुखी, तवा
तापी	पूर्णा, गिरणा, पांझरा, बोरी, अनेर
गोदावरी/ वृद्ध गंगा	इंद्रावती, मंजिरा, बिंदुसार, सरबरी, पैनगंगा, प्राणहिता
कृष्णा	तुंगभद्रा, घटप्रभा, भीमा, वेदवती, कोयना, वारणा, दिडी, मुसी, दूधगंगा
कावेरी/कावेरी/ दक्षिण गंगा	काबिनी, हेमावती, सिमशा, अर्कावती, लक्ष्मणतीर्थ, नोयाल, अमरावती

भारतातील नदी प्रणाली सामान्य माहिती/ River Systems in India

The following table gives general information about important rivers.

नाव	लांबी (किमी)	क्षेत्रफळ	उगम	शेवट	लाभलेली ठिकाणे
सिंधू	3180/ 1114 in India	3,21,289 चौ.कि.मी.	तिबेट मध्ये कैलास पर्वताच्या उत्तर उतारावर	अरबी समुद्र	भारत आणि पाकिस्तान
गंगा (भागीरथी)	2525	1.08 दशलक्ष चौ.	उत्तराखंडमधील गंगोत्री	बंगालचा उपसागर	उत्तर प्रदेश, उत्तराखंड, बिहार, पश्चिम बंगाल
यमुना (जमुना)	1376	366223 चौ.कि.मी.	गढवाल मध्ये यमुनोत्री	बंगालचा उपसागर	दिल्ली, हरियाणा आणि यूपी
ब्रह्मपुत्रा	916 - in India	194413 चौ.कि.मी. - भारतात	तिब्बतमधील अंगसी हिमनदी	बंगालचा उपसागर	आसाम, अरुणाचल प्रदेश
कावेरी (दक्षिण गंगा किंवा दक्षिणेची गंगा)	765	81155 चौ.कि.मी.	कोगाडू, कर्नाटकातील ब्रह्मगिरी डोंगर	बंगालचा उपसागर	कर्नाटक आणि तामिळनाडू
गोदावरी	1465	3,12,812 चौ.कि.मी.	महाराष्ट्रातील त्र्यंबकेश्वर	बंगालचा उपसागर	आंध्र प्रदेशचा दक्षिण- पूर्व भाग
कृष्णा	1400	258948 चौ.कि.मी.	महाराष्ट्रातील महाबळेश्वर	बंगालचा उपसागर	महाराष्ट्र आणि आंध्र प्रदेश
नर्मदा	1312	98,796 चौ.कि.मी.	मध्य प्रदेशातील अमरकंटक	अरबी समुद्र	मध्य प्रदेश आणि महाराष्ट्र
तप्ती	724	65,300 चौ.कि.मी.	सातपुरा रेंजमधील मध्य प्रदेशातील बैतूल जिल्हा	अरबी समुद्र	मध्य प्रदेश आणि महाराष्ट्र

महानदी	858	1,41,600 चौ.कि.मी.	छत्तीसगडचे सिहावा पर्वत	बंगालचा उपसागर	झारखंड, छत्तीसगड, ओरिसा
पेरियार	244	5,398 चौ.कि.मी.	सुंदरगिरी, तामिळनाडूचे शिवगिरी शिखर.	बंगालचा उपसागर	तामिळनाडू आणि केरळ
थमीराबरानी	185	4,400 चौ.कि.मी.	पश्चिम घाटातील पोथीगाई टेकड्यांचे अगस्तीयार्कूड शिखर,	मन्नारची खाडी	तामिळनाडू

सिंधू नदी प्रणाली/Indus River System

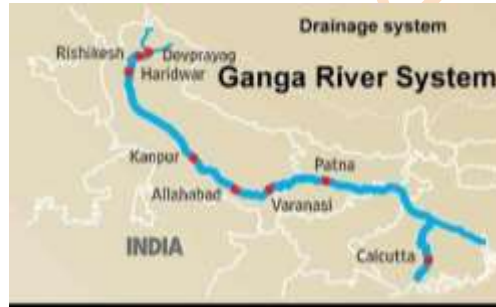
- सिंधू नदीचा उगम तिबेटमधील मानसरोवर तलावाजवळील कैलाश रांगेच्या उत्तर उतारावर होतो.
- नदीचा बहुतेक भाग शेजारच्या पाकिस्तानमधून जातो, 1960 च्या सिंधू जल कराराच्या नियमानुसार, भारत या नदीतील केवळ 20 टक्के पाणी वापरू शकतो.
- सिंधू 3,249 किलोमीटर (2,019 मैल) लांब आहे.
- सिंधू नदी प्रणालीतील प्रमुख नद्या (त्यांच्या लांबीच्या क्रमाने) आहेत:
- सतलज, चिनाब, झेलम, रवी, बियास, श्योक, झांस्कर, गलवान

ब्रह्मपुत्रा नदी व्यवस्था/Brahmaputra River System

- ब्रह्मपुत्र नदी प्रणाली (3848 किमी) जगातील सर्वात लांब नद्यांपैकी एक आहे. ती तिबेटमधील यारलुंग त्सांगपो नदी, भारतातील ब्रह्मपुत्रा, लोहित, सियांग आणि दिहांग आणि बांगलादेशातील जमुना म्हणून ओळखली जाते.
- ब्रह्मपुत्रा नदीचा उगम तिबेटमधील हिमालयीन तलाव मानसरोवरमधून बंगालच्या उपसागरामध्ये होतो. हे तिबेट मध्ये पूर्वेकडे वाहते आणि भारतात दक्षिण, दक्षिण-पश्चिम आणि सुमारे 2900 किमी अंतर पार करते त्यापैकी 1,700 किमी तिबेट मध्ये आहे, 900 किमी भारतात आहे आणि 300 किमी बांगलादेश मध्ये आहे.
- ब्रह्मपुत्रा नदीच्या प्रमुख उपनद्या
- उत्तर किनाऱ्यावरील उपनद्या
- जिआधल, सुबंसिरी, सियांग, कामेंग (आसाममधील जियाभराली), धनसिरी (उत्तर), पुथीमारी, पागलडीया, मानस, चंपामती, सरलभंगा, एआय, संकोश
- दक्षिण किनाऱ्यावरील उपनद्या
- नोआ देहिंग, द बुरीदेहिंग, देबांग, दिखो, धनसिरी (एस), द कोपिली, दिगारू, दुधनाई, कृष्णाई

गंगा नदी प्रणाली/ Ganga River System

- गंगा गंगोत्री हिमनदीतून भागीरथी म्हणून उगम पावते.
- गढवाल विभागातील देवप्रयागला पोहचण्यापूर्वी मंदाकिनी, पिंडर, धौलीगंगा आणि बिशेंगंगा नद्या अलकनंदामध्ये आणि भेलिंग नाली भागीरथीमध्ये विलीन होतात.
- पिंडर नदी पूर्व त्रिशूलमधून उगवते आणि नंदा देवी करण प्रयाग येथे अलकनंदाशी एकरूप होतात. मंदाकिनी रुद्रप्रयाग येथे भेटते.
- भागीरथी आणि अलकनंदा या दोन्हीचे पाणी देवप्रयाग येथे गंगेच्या नावाने वाहते.

पंच प्रयागची संकल्पना

1. विष्णुप्रयाग: जिथे अलकनंदा नदी धौली गंगा नदीला मिळते
2. नंदप्रयाग: जिथे अलकनंदा नदी मंदाकिनी नदीला मिळते
3. कर्णप्रयाग: जिथे अलकनंदा नदी पिंडर नदीला मिळते
4. रुद्रप्रयाग: जिथे अलकनंदा नदी मंदाकिनी नदीला मिळते
5. देवप्रयाग: जिथे अलकनंदा नदी भागीरथी -गंगा नदीला मिळते

- गंगाच्या प्रमुख उपनद्या म्हणजे यमुना, दामोदर, सप्त कोसी, राम गंगा, गोमती, घाघरा आणि पुत्र. नदी त्याच्या स्त्रोतापासून 2525 किलोमीटरचा प्रवास केल्यानंतर बंगालच्या उपसागराला मिळते.

यमुना नदी प्रणाली/ Yamuna River System

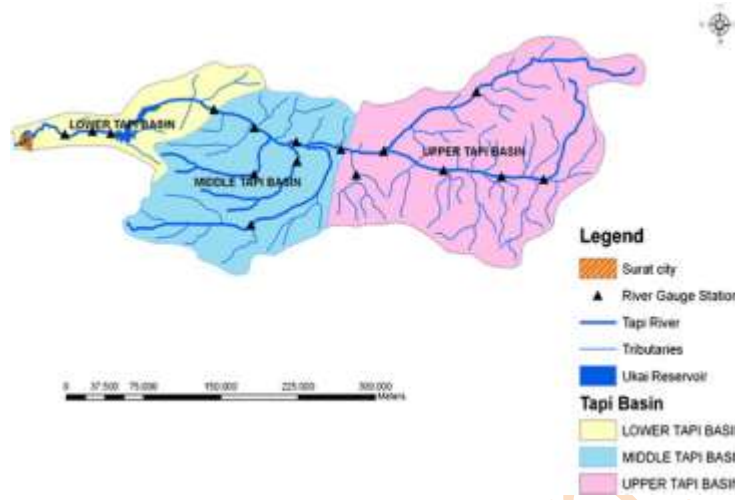
- यमुना नदी ही गंगा नदीची सर्वात मोठी उपनदी आहे.
- उत्तराखंडमधील बंदरपूच शिखरावर यमुनोत्री हिमनदीतून उगम पावते.
- नदीला जोडणाऱ्या मुख्य उपनद्यांमध्ये सिन, हिंडन, बेतवा केन आणि चंबल यांचा समावेश आहे.
- टन्स यमुनेची सर्वात मोठी उपनदी आहे.
- नदीचे पाणलोट दिल्ली, हिमाचल प्रदेश, उत्तर प्रदेश, हरियाणा, राजस्थान आणि मध्य प्रदेश या राज्यांपर्यंत विस्तारलेले आहे.

नर्मदा नदी प्रणाली/ Narmada River System

- नर्मदा ही मध्य भारतातील एक नदी आहे.
- ही मध्य प्रदेश राज्यातील अमरकंटक टेकडीच्या शिखरावर उगवते.
- यात उत्तर भारत आणि दक्षिण भारत यांच्यातील पारंपारिक सीमांची रूपरेषा आहे.
- ही द्वीपकल्प भारतातील प्रमुख नद्यांपैकी एक आहे. केवळ नर्मदा, तापी आणि माही नद्या पूर्वेकडून पश्चिमेकडे वाहतात.
- ही नदी मध्य प्रदेश, गुजरात आणि महाराष्ट्र राज्यांतून वाहते.
- ते गुजरातच्या भरूच जिल्ह्यातील अरबी समुद्रात वाहते.

तापी नदी प्रणाली/ Tapi River System

- ही एक मध्य भारतीय नदी आहे. ही द्वीपकल्प भारतातील सर्वात महत्वाच्या नद्यांपैकी एक आहे जी पूर्वेकडून पश्चिमेकडे वाहते.
- हे दक्षिण मध्य प्रदेश राज्याच्या पूर्व सातपुरा पर्वतरांगामध्ये उगम पावते.
- तापी नदीचे खोरे मुख्यतः महाराष्ट्र राज्यातील पूर्व आणि उत्तर जिल्ह्यांमध्ये आहे.
- नदी मध्य प्रदेश आणि गुजरातचे काही जिल्हे देखील व्यापते.
- तापी नदीच्या प्रमुख उपनद्या वाघूर नदी, अनेर नदी, गिरणा नदी, पूर्णा नदी, पांझरा नदी आणि बोरी नदी आहेत.

गोदावरी नदी प्रणाली/ Godavari River System

- गोदावरी नदी भारतातील दुस-या क्रमांकाची नदी आहे ज्यामध्ये तपकिरी पाणी आहे.
- या नदीला बऱ्याचदा दक्षिण (दक्षिण) गंगा किंवा वृद्ध (जुनी) गंगा असे संबोधले जाते.
- ही एक हंगामी नदी आहे
- ही नदी महाराष्ट्रातील नाशिकजवळील त्र्यंबकेश्वर येथून उगम पावते.

- हे दक्षिण-मध्य भारतात मध्य प्रदेश, तेलंगणा, आंध्र प्रदेश आणि ओरिसा या राज्यांमधून वाहते आणि बंगालच्या उपसागरात वाहते.
- राजमुंद्री येथे नदी सुपीक डेल्टा बनवते.
- या नदीच्या काठावर नाशिक (MH), भद्राचलम (TS) आणि त्रंबक अशी अनेक तीर्थस्थळे आहेत. त्याच्या काही उपनद्यांमध्ये प्राणहिता, इंद्रावती नदी, बिंदुसार, सबरी आणि मंजिरा यांचा समावेश आहे.
- आशियातील सर्वात मोठा रेल्वे-कम-रस्ता पूल जो कोव्वूर आणि राजमुंद्रीला जोडतो तो गोदावरी नदीवर आहे.

कृष्णा नदी प्रणाली/ Krishna River System

- कृष्णा ही भारतातील सर्वात लांब नद्यांपैकी एक आहे, जी महाराष्ट्रातील महाबळेश्वरमधून उगम पावते.
- हे सांगलीतून वाहते आणि बंगालच्या उपसागरात समुद्राला वाहते.
- ही नदी महाराष्ट्र, कर्नाटक, तेलंगणा आणि आंध्र प्रदेश या राज्यांतून वाहते.
- तुंगभद्रा नदी ही मुख्य उपनदी आहे जी स्वतः पश्चिम घाटात उगम पावलेल्या तुंगा आणि भद्रा नद्यांनी बनलेली आहे.
- दुधगंगा नद्या, कोयना, भीमा, मल्लप्रभा, दिंडी, घटप्रभा, वारणा, येरला आणि मुसी या इतर काही उपनद्या आहेत.

कावेरी नदी प्रणाली/ Cauvery River System

- कावेरीला दक्षिण गंगा असेही म्हणतात.
- तिचा उगम पश्चिम घाटात असलेल्या तालकवेरी येथून झाला आहे.
- कर्नाटकातील कोडागु जिल्ह्यातील हे एक प्रसिद्ध तीर्थक्षेत्र आणि पर्यटन स्थळ आहे.
- नदीचे मुख्यालय कर्नाटक राज्याच्या पश्चिम घाट रांगेमध्ये आहे, आणि कर्नाटकातून तामिळनाडू मार्गे आहे.

- नदी बंगालच्या उपसागरात वाहते. नदी शेतीसाठी सिंचनाला आधार देते आणि दक्षिण भारतातील प्राचीन राज्ये आणि आधुनिक शहरांना आधार देण्याचे साधन मानले जाते.
- नदीला अर्कावती, शिमशा, हेमावती, कपिला, शिमशा, होन्नूहोले, अमरावती, लक्ष्मण कबिनी, लोकापावनी, भवानी, नोय्याल आणि तीर्थ नावाच्या अनेक उपनद्या आहेत.

महानदी नदी प्रणाली/ Mahanadi River System

- महानदी मध्य भारताच्या सातपुरा पर्वतरांगापासून उगम पावते आणि ती पूर्व भारतातील एक नदी आहे.
- हे बंगालच्या उपसागराला पूर्वेला वाहते. महाराष्ट्र, छत्तीसगड, झारखंड आणि ओरिसा या राज्यांतील नदी वाहते.
- सर्वात मोठे धरण, हिराकुड धरण नदीवर बांधले गेले आहे.